

**Opera seria na Moravě ve 40. letech 18. století
se zvláštním zřetelem na operní provoz v Jaroměřicích nad Rokytnou**

Jana Perutková

Provozování italské opery na moravských šlechtických sídlech je pozoruhodný fenomén, který byl odkryt na počátku minulého století díky V. Helfertovi[1] a reflektován celou řadou moravských muzikologů[2]. Jisto je, že tento operní provoz dosáhl svého vrcholu ve 30. letech 18. století. Ve 40. letech dochází k výraznému ústupu. Pokusíme se o zamyšlení nad tím, proč tomu tak bylo, a zastavíme se též u operního repertoáru v Jaroměřicích nad Rokytnou.

Ústup italské opery v moravských lokalitách měl různé příčiny. Provoz v Kroměříži a Vyškově skončil úmrtím kardinála Schrattenbacha v r. 1738[3]. V Holešově jsou důvody přerušení operního provozu za hraběte Rottala zatím velmi nejasné. Jednou z hypotéz je smutek po úmrtí hraběnky Cecilie v r. 1742[4]. Provádění italských oper v Jaroměřicích ve 40. letech je doposud velmi málo probádané. Fakt, že hrabě Questenberg v té době již dlel v Jaroměřicích natrvalo a nemusel tedy o produkcích písemně komunikovat s hejtmany a dalšími zainteresovanými osobami, a též značná fragmentárnost pramenů, by zdánlivě mohly nasvědčovat tomu, že italská opera v Jaroměřicích kvetla i ve 40. letech - vždyť hrabě byl jejím nadšeným příznivcem. Ovšem podle nejnovějších výzkumů, které ještě zmíním dále, se zdá, že i zde vliv italské opery seria postupně slábl.

Jedním z relevantních společných jmenovatelů tohoto ústupu může být celková proměna společenského klimatu v habsburské monarchii. Ostatně J. Sehnal uvádí jako jeden z možných důvodů ukončení holešovských operních produkcí státní smutek po smrti Karla VI.[5] Jisto je, že úmrtí tohoto posledního barokního císaře bylo pro monarchii významným mezníkem, a to nejenom vzhledem k nestabilní politické situaci, která nastala neuznáním pragmatické sankce řady zemí v čele s Bavorskem a Pruskem za podpory Francie. Vždy značně loajální moravská šlechta totiž Karla VI. nesmírně a opravdově ctěla - například hrabě Questenberg měl císařův portrét v životní velikosti pověšen ve své ložnici až do své smrti 1752.

Války o rakouské dědictví, které trvaly do r. 1748, byly velkým zásahem do života v habsburské monarchii a nepochybně mohly přispět k poklesu zájmu o italskou operu. Pro šlechtu znamenaly války rovněž nemalou zátěž finanční, jelikož ji Marie Terezie požádala o jednorázový příspěvek úměrný jejich majetku[6]. Moravu též vyčerpaly válečné daně a kontribuce. Přes její území putovala četná vojska. V r. 1742 ze Slezska pochodovali Prusové, po zabrání Opavy jim podlehl i Uničov, dále byla obsazena Olomouc, pruské posádky byly i v Přerově, Litovli a některých menších městech. Dalším cílem pruské armády bylo Brno. Cestou k němu zabrala Vyškov. Členové brněnského gubernia i většina šlechty prchla do Vídně, Brno však nepodlehlo. Sasové zatím

okupovali Jihlavu, Velké Meziříčí, Bíteš a Náměšť. Hlavní ležení rakouské armády v čele s vrchním velitelem Wilhelmem Neippergem se rozprostíralo u Znojma, odkud měl v případě největší nouze hrabě Neipperg bránit Vídeň. Značně poničen byl také slavkovský zámek a Kounicové rovněž prchli před vojsky do Vídně. Spojenci zapálili řadu vesnic. Válečné útrapy samozřejmě rokem 1742 neskončily, na Moravě se střídavě bojovalo až do r. 1745 a klid zbraní nastal definitivně teprve po uzavření cášského míru v r. 1748. První cesta Marie Terezie pak vedla právě na Moravu[7].

Dalším podstatným důvodem, proč byla italská opera na Moravě ve 40. letech na ústupu, mohl být důvod estetický. Marie Terezie si - na rozdíl od svého otce - v italské opeře zdaleka tolik nelibovala, ač jako mladá dívka v gratulačních operách tohoto typu často vystupovala jako zpěvačka či tanečnice. V r. 1741 de facto zrušila italskou dvorní operu[8]. Spíše měla v oblibě operetty či singspiely. A právě ty se postupně začaly objevovat stále častěji i na repertoáru Questenbergova jaroměřického divadla.

Podívejme se nyní blíže na situaci v Jaroměřicích. Zde válečné škody nebyly zdaleka tak rozsáhlé. Postup vojsk se Jaroměřicím vyhnul. Questenberg si však přesto obstaral na ochranu zámku mušketéry z řad brněnských válečných vysloužilců[9]. Musel státu odvádět rekruty a ač byl jinak velmi loajální šlechtic, činil tak nerad - mladé lidi raději viděl zapojeny do jaroměřických kulturních aktivit. Válka se jej dotkla ještě jednou nepřímo - a to zřejmě ne nepříjemně: v r. 1748, kdy vrcholila závěrečná diplomatická jednání o ukončení válek o rakouské dědictví, hostil Questenberg na svém panství ruskou generalitu[10]. Jak vyplývá z korespondence, předváděl Rusům především hudebně divadelní produkce[11].

Hrabě ovšem také měl finanční nouzi, takže právě ve čtyřicátých letech začal rozprodávat části svého majetku, zpočátku menší, později i větší - např. celé panství v Rappoltenkichenu. Jeho druhá manželka, Marie Antonie Kounicová, byla navíc - na rozdíl od první Questenbergovy ženy - velice šetrná a dle nepřímých zpráv se zdá, že opernímu provozu příliš nepřála. Finance tedy mohly být jedním z důvodů, proč operní produkce v Jaroměřicích řídly. Questenberg také v r. 1748 dovršil sedmdesátý rok svého života a zdraví mu přestávalo sloužit, takže již nepostupoval tak energicky při realizaci svých kulturních plánů.

Jaký byl repertoár v Jaroměřicích ve 40. letech? Odpověď na tuto otázku není snadná. Bude nutno zrevidovat závěry V. Helferta i A. Plichty a operní provoz prozkoumat znovu na základě poznatků získaných v rámci grantového projektu "Italská opera na Moravě v 1. polovině 18. století", který je realizován na Ústavu hudební vědy FF MU a jehož jsem hlavní řešitelkou. Jeho cílem je alespoň částečná rekonstrukce repertoáru, evidence libret a především revize notového materiálu. O něm se muzikologická veřejnost domnívala, že neexistuje, neboť notový materiál se na našem území nedochoval a byla jen nepatrná možnost prozkoumat zahraniční archivy. Já a mí spolupracovníci jsme ovšem zjistili, že řadu partitur lze dohledat v evropských knihovnách a archivech[12].

Na základě informací, které jsme získali především z obsáhlé práce C. Sartoriho[13], je nyní zřejmé, že ve čtyřicátých letech jaroměřický repertoár často vycházel z opisů děl

provozovaných ve vídeňském Teatro privilegiato, které je známé jako Divadlo u Korutanské brány (Kärtnertheater)[14]. Toto divadlo založil a vlastnil tenorista Francesco Borosini. Etabloval se ve Vídni jako zpěvák ve Fuxově opeře *Orfeo ed Euridice* a též v dílech F. B. Contiho, jako například *Sesostri, re di Egitto* (1717) *Don Chisciotta in Sierra Morena* (1719) nebo *Archelao, re di Cappadocia* (1722). Poté se proslavil v Londýně v Händelových operách (*Tamerlano, Il Bajazet*). Po návratu do Vídně založil na sklonku 20. let výše zmíněné divadlo, jehož repertoár se stal zejména ve čtyřicátých letech pro Questenberga velkou inspirací. Borosini byl ostatně Questenbergovým přítelem - v pramenech jsou doklady o vzájemné korespondenci i o tom, že navštěvoval Jaroměřice[15].

A nyní již ke konkrétním hudebním titulům v Jaroměřicích ve 40. letech. Zaměříme se přitom pouze na ty nejzajímavější. V r. 1740 byly hrány dvě opery. O existenci první z nich nevěděl V. Helfert ani historik A. Plichta. Údaje o ní jsou tedy nyní prezentovány poprvé. Jedná se o operu *Semiramide riconosciuta* Leonarda Vinciho. Tento skladatel byl v Jaroměřicích oblíben, jeho opery se zde hrály už ve 30. letech. Operu *Semiramide riconosciuta* jsme identifikovali na základě pramenného výzkumu - objevili jsme unikátní libreto, které je uloženo ve Vídni[16] a jež má pro nás velkou výpovědní hodnotu, protože jsou zde uvedena i konkrétní jména jaroměřických účinkujících. Dosud neprozkoumané partitury této opery jsou uloženy v Itálii a Německu[17].

Další operou hranou v Jaroměřicích v r. 1740 je *Alessandro in Persia*. Autorství této opery bylo doposud nejasné[18]. My jsme na základě pramenů zjistili, že opera pochází z pera Pietra Domenica Paradiese. Ten je dnes znám především jako skladatel cembalových kompozic, tedy ne jako operní skladatel, a s jaroměřickým repertoárem dosud nebyl nikdy spojován. *Alessandro in Persia* je vůbec první známou Paradiesovou skladbou. K této opeře jsme našli i unikátní pramen, totiž dobovou partituru. Ta je uložena v Archivu der Gesellschaft der Musikfreunde[19]. Je původem z italské Luccy, kde měla opera v r. 1738 premiéru[20]. Obsahuje mnoho škrťů, přelepek a oprav. Některé árie jsou zde nově vloženy. Nejzajímavější na této partituře ovšem pro nás je, že na základě srovnání rukopisů jsme zjistili přítomnost písma nejméně jednoho z jaroměřických opisovačů. Ačkoli tedy partitura nemá - na rozdíl od řad jiných oper - typickou jaroměřickou vazbu, je nesporné, že se s ní v Jaroměřicích pracovalo. Bude naším dalším úkolem zjistit, zda vložené árie nepocházejí z pera jaroměřického zámeckého maestra Františka Václava Míči.

Několik dalších operních titulů známe zatím pouze z literatury. Helfert i Plichta autory těchto děl buď neuvádějí vůbec, nebo je uvádějí odlišně. Je pravděpodobné, že se často jedná o pasticcia. Bude proto úkolem dalšího bádání rozšifrovat dané údaje a spolehlivě repertoár sestavit.

Zajímavé skutečnosti se vztahují k roku 1742. Právě v tomto roce, kdy válečné útrapy zasáhly Moravu snad nejvíce, si hrabě - zdánlivě paradoxně - objednal nebývale velké množství opisů. Ve Vídni si nechal opsat 7 oper! Především to bylo několik děl, která zazněla v tomtéž roce v Borosiniho divadle.

Byla to jednak opera *Ezio*, jejímž autorem byl Ignazio Conti, syn císařského skladatele a teorbisty Francesca Bartolomea[21]. Operu *Ambletto* napsal snad Giuseppe Carcani (1703 - 1778)[22], skladatel sedmi oper a pokračovatel Hasseova operního kompozičního stylu[23]. U další opery *Temistocle* připadá v úvahu jako autor Andrea Bernasconi (1706 - 1784)[24], jehož opery byly populární mj. v Mnichově a který rovněž patřil mezi Hasseho následovníky. Libreto k této opeře se nachází v Praze[25]. Pokud by se autorství Carcaniho a Bernasconiho potvrdilo, znamenalo by to, že snaha hraběte Questenberga provádět v Jaroměřicích neustále opravdové novinky nijak neutuchala ani ve 40. letech - oba skladatelé počali komponovat opery kolem roku 1740.

U dalších čtyř oper - byly to *Merope*, *Tarconte*, *Antigona* a *Ipermestra*[26] - je nutno autorství ještě ověřit. Ač máme celou řadu hypotéz a pramenných podnětů, bude ještě trvat nějaký čas, než budeme schopni autorství spolehlivě určit.

Proč ale hrabě objednával tolik hudby navzdory válečným útrapám, které sužovaly Moravu? Možné zdůvodnění najdeme v privátním životě: hrabě přes svůj již pokročilý věk nesmírně toužil po mužském dědici. A právě v r. 1742 se v relacích a korespondenci objevují zprávy, že potomek přece jen bude. Do Jaroměřic dokonce již docházely gratulace[27]. Avšak narození dědice se nekonalo. Nevíme, zda hraběnka o dítě přišla, či zda těhotenství bylo jen planým poplachem. Každopádně mohl hrabě objednávat tolik hudby na oslavu narození dítěte. Oslavy se nekonaly, přesto byla většina oper zřejmě provedena v následujícím roce 1743[28].

Pravděpodobně v r. 1749 zazněla v Jaroměřicích opera *Orazio*. V tomto případě se nejednalo o operu seriu, ale o buffu[29], jejímž původním autorem byl Pietro Antonio Auletta (1693 či 1694 - 1771). *Orazio* od Auletty bylo mimořádně populárním dílem a bylo modifikováno četnými provedeními v řadě měst v Itálii i mimo ni. Rychle se změnilo v pasticcio. V této podobě bylo přisuzováno různým skladatelům[30]. Auletta se touto operou nesmírně proslavil v Neapoli, kde napsal několik dalších komických oper. Slavným se stalo provedení *Orazia* v Paříži 1752, kde bylo dílo hráno pod názvem *Il maestro di musica*. Partitura vyšla v Paříži o rok později a byla přisouzena Pergolesimu[31]. Tehdy byla mimochodem v Paříži hrána i Pergolesiho *La serva padrona*, čímž byl odstartovány proslulé spory o buffu. Toto Pergolesiho dílo bylo provedeno operní společností vedenou impresáři Eustachiem Babinim, který ve 30. letech působil v Brně.

Ve Vídni byl *Orazio* hrán s podtitulem "drama giocoso per musica"[32]. Plichta mylně uvádí jako název díla "Orafio" a cituje z dopisu Questenbergova přítele Konrada Albrechta von Albrechtsburg z 24. 7. 1748, že jde o stejný námět, jaký on připravil pro Jaroměřice jako intermezzo[33]. Jaroměřické provedení bylo tak již zřejmě též pasticciem[34].

Poslední operou, kterou je možno v Jaroměřicích identifikovat, bylo favola pastorale *Euridice*. Toto pasticcio bylo hráno k uctění památky Questenbergovy zesnulé dcery Marie Karoliny, která byla výbornou hudebnicí[35]. Uvedení opery v Jaroměřicích se konalo téhož roku jako ve vídeňském Teatro privilegiato. Díky tomu výjimečně známe autory

hudby, kterými byli Wagenseil, Holzbauer, Jomelli, Hasse, Galuppi a Bernasconi[36]. - opět výhradně módní skladatelé.

Italská opera seria tedy na moravských šlechtických sídlech ve 40. letech přetrvávala pouze v Jaroměřicích, a to zřejmě jen v omezené intenzitě. Operní provoz v Brně byl samostatnou kapitolou, i zde lze ovšem hovořit o ústupu italské vážné opery. Společenskopolitická situace měla na tomto stavu nepochybně svůj podíl. Všechny příčiny tohoto ústupu však ještě musí být podrobeny detailnějšímu zkoumání.

- 1 Helfert, V.: *Hudební barok na českých zámcích. Jaroměřice za hraběte Jana Adama z Questenberku*. Praha 1916. *Hudba na jaroměřickém zámku. František Míča 1696 - 1745*. Praha 1924
- 2 byli ti především T. Straková, J. Sehnal, J. Trojan, R. Pečman, ad.
- 3 o hudbě za jeho vlády viz více cyklus studií J. Spáčilové *Olomoucký biskup Schrattenbach a hudba vrcholného baroka* v časopise *Opus musicum*, počínaje číslem 1/2005
- 4 Sehnal, J. *Dějiny hudby na Moravě*, Brno 2001, s. 102
- 5 tamtéž, s. 102
- 6 historické údaje čerpáme především z prací historika A. Plichty. Ten Jaroměřicím věnoval několik prací, z nich nejvýznamnější je pro nás sborník *O životě a umění. Listy z jaroměřické kroniky 1700 - 1752*, jež editoval a který vyšel v Jaroměřicích 1974 (dále Plichta 1974), a kniha *Jaroměřicko II., Jaroměřice n. Rokytnou* 1994 (dále Plichta 1994). Další údaje v tomto směru jsou v knize V. Helferta *Hudební barok na českých zámcích. Jaroměřice za hraběte Jana Adama z Questenberku*. Praha 1916 (dále jen Helfert 1916)
- 7 výše uvedené údaje o postupu vojsk jsou převzaty z knihy R. Dvořáka: *Dějiny markrabství moravského II.*, Praha 2000, s. 327-333
- 8 Sehnal, J.: *Dějiny hudby na Moravě*, Brno 2001, s. 112
- 9 Plichta 1994, s. 11
- 10 Plichta 1974, s. 98
- 11 Plichta, tamtéž:, cituje z dopisu hraběte Vrby: "Das Euer Excellenz die russische Generalität bey sich nicht nur zur Taffel tractiert, sondern auch dero Musique ihnen producieren lassen... als es bekannt, dass Euer Excellenz Musique eine von denen besten ist - ich hätte gewünschten solche mit anhören zu können"
- 12 více o projektu i metodologii dané problematiky viz studie J. Perutkové, J. Spáčilové: *Italská opera na Moravě v 1. polovině 18. století - fenomén stále aktuální*. In *Opus musicum*, v tisku
- 13 Sartori, C.: *I libretti italiani a stampa dalle origini al 1800*, 7 sv., Bertola a Locatelli Musica, Cuneo 1990-4 (dále jen Sartori)
- 14 tato souvislost vyplývá z porovnání údajů o opisech not uváděných v Helfertovi 1916, se soupisem libret uvedeným v práci C. Sartoriho. Na základě těchto prací si lze ověřit časovou posloupnost premiér v Teatro privilegiato a v Jaroměřicích
- 15 V. Helfert 1916, s. 237
- 16 o dochovaných libretech viz Sartori 21534. Jaroměřické libreto je uloženo ve vídeňském Archivu der GMf pod sign.: A-Wgm Tx 6762

- 17 O metodologii problematiky revize repertáru, zjišťování autorství a případném uložení dochovaných hudebnin viz zmíněný článek *Italská opera na Moravě v 1. polovině 18. století - fenomén stále aktuální*.
- 18 Helfert 1916, s. 343 uvádí doklad o tisku libreta, autora neuvádí, Plichta 1994, s. 447 uvádí jako autora I. Contiho s otazníkem
- 19 sign.: A-Wgm IV 27708
- 20 uložení libret viz Sartori 699-700
- 21 Sartori 9480. Plichta 1994, 448 ovšem jako autora uvádí N. Porporu
- 22 opera napsaná na libreto Zena a Pariatiho měla premiéru 1742 v Benátkách
- 23 Helfert 1916, s. 194 uvádí, že byla provedena 3. února 1742 v Teatro privilegiato ve Vídni a téhož roku opsána pro Jaroměřice. Libreto vídeňského provedení bez uvedení autora uloženo v Itálii - viz Sartori 1218, hudba zachována pouze částečně zachována v Itálii - viz internetová verze The New Grove Dictionary of Opera
- 24 Libreto Metastasio, premiéra během karnevalu v r. 1740 v Padově; v r. 1741 se hrála v Lucce, 1740 nebo 1742 ve Vídni - Sartori 22936 opět bez uvedení autora. Jako autora jej uvádí A. Bauer: *Opern und Operetten in Wien, Graz-Köln 1955*, s. 97. Hudba zachována v Itálii - viz internetová verze The New Grove Dictionary of Opera
- 25 Sartori 22936, uloženo v Národní knihovně pod sign. 9 L 1718
- 26 údaje o opisech těchto děl viz Helfert 1916, s. 194. Plichta Merope a Tarconte vůbec neuvádí, patrně si v účtech nevšiml informace o opisech, o Antigoně a Ipermestře v 1994, s. 448
- 27 Plichta 1994, s. 11
- 28 Plichta 1994, s. 448
- 29 libreto napsal Antonio Palomba, premiéra se konala o karnevalu 1737 v Neapoli
- 30 vice viz in: The New Grove Dictionary of Opera
- 31 také A. Bauer: *Opern und Operetten in Wien, Graz-Köln 1955*, s. 74 uvádí jako autora vídeňského provedení 19. 8. 1748 Pergolesiho
- 32 Sartori 17338 Přesné datum vídeňské premiéry viz Bauer, op. cit., s. 74: 19.8. 1748
- 33 Plichta 1974, s. 148 , poznámka na str 208: *Die opera Oratio titulirt davon Euer Exc. verwichenen Post Meldung gethan, ist ein Opera giocosa und Worth zu Worth, das nembliche Sugetto, was ich zu Jaromeritz in drey Theilen als interen effi (= intermezzi, zřejmě chybné čtení) versetzt, so der Impresario und Maestro di musica geheisen"*
- 34 Plichta 1994, s. 448 uvádí operu pod názvem Horatio maestro di musica a píše o spoluúčasti studentů z Jaroměřicka na provedení tohoto díla
- 35 Plichta 1994, s. 449 píše, že představení řídil Jindřich Tyl, jehož jméno se v souvislosti s operními produkcemi v Jaroměřicích několikrát objevuje po smrti F. V. Míči
- 36 Bauer, A.: op. cit., s. 30